

Μακεδονικά

Τόμ. 23, Αρ. 1 (1983)

Δύο εκδόσεις στη Θεσσαλονίκη επί
τουρκοκρατίας

Κώστας Ν. Πλαστήρας

doi: [10.12681/makedonika.344](https://doi.org/10.12681/makedonika.344)

Copyright © 2014, Κώστας Ν. Πλαστήρας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πλαστήρας Κ. Ν. (1983). Δύο εκδόσεις στη Θεσσαλονίκη επί τουρκοκρατίας. *Μακεδονικά*, 23(1), 318–330.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.344>

ΔΥΟ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ μελέτη παρουσιάζει δύο ἀθησαύριστες ὥς τώρα ἐκδόσεις τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης καὶ ἀποτελεῖ συμπλήρωμα ἄλλης παρόμοιας ποῦ προηγήθηκε¹. Παρόλο ποῦ τὰ ἐντυπα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἔργα μεγάλης συγγραφικῆς σημασίας, πρέπει νὰ διευκρινίσουμε πὼς συμπληρώνουν βιβλιογραφικὰ τὴν ἐκδοτικὴ δραστηριότητα καί, κατ' ἐπέκταση, ὑποβοηθοῦν στὴ μορφοποίηση τῆς εἰκόνας τοῦ πνευματικοῦ προσώπου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα.

Ὁ πνευματικὸς βίος τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τὸ 1912 ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμη ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ σημεῖα στὴν ἱστορία τῆς γραμματείας της, ἐξαιτίας ὄχι μόνο τῶν καταστροφῶν ποῦ ἔχουν συμβεῖ², ἀλλὰ κυρίως λόγω τοῦ ἀποπροσανατολισμοῦ, ποῦ πολλοὶ ἐρευνητές, κριτικοὶ καὶ λογοτέχνες ἔχουν ὑποστεί, εἴτε ἀπὸ λανθασμένα στοιχεῖα, εἴτε ἀπὸ ὑπεραπλούστευση γεγονότων, εἴτε ἀπὸ ἀθηνοκεντρισμό.

Οἱ διευκρινίσεις αὐτὲς εἶναι χρήσιμες καὶ δικαιολογοῦν τὴν ἐντεινόμενη προσπάθεια γιὰ πλήρη γνώση τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος σὲ χρόνια ποῦ παλιότερα, μὲ ἐλαφριά καρδιά, χαρακτηρίστηκαν *Ἐρημη χώρα*. Ἡ διαρκὴς ἐρευνα τῶν τελευταίων χρόνων ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, ἔτσι ποῦ νὰ καταρρίπτεται ἡ θεωρία ποῦ θέλει τὴ Θεσσαλονίκη, πρὶν ἀπὸ τὸ 1922, χῶρο ἀποκλειστικὰ ἐτερόφωτο στὰ πνευματικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Βέβαια δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ἰδιαίτερα τὴ λογοτεχνικὴ τῆς δημιουργία, καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία τῶν χρόνων ποῦ ἐξετάζουμε. Καὶ τοῦτο, γιατί στὴ Θεσσαλονίκη συναντοῦμε ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν κατακτημένων πόλεων, ποῦ ἀναπτύχθη-

---

1. Κώστα Ν. Πλαστήρα, Δύο ἐκδόσεις στὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ τουρκοκρατίας τοῦ «ἔκ Κοζάνης Ζήση Κομετζή», «Ἑλμειακὰ» τχ. 6-7 (1983) 273-283.

2. Μόνο δύο πυρκαγιές, τοῦ 1890 καὶ τοῦ 1917, κατέστρεψαν πάρα πολλὰς μαρτυρίες καὶ τεκμήρια γιὰ τὸ θέμα μας. Ἡ πυρκαγιά τοῦ 1890 κατέστρεψε τὸ Μητροπολιτικὸ Ναὸ μὲ ὅλο τὸ Ἀρχεῖο τῆς Μητροπόλεως καὶ τοῦ 1917, καίγοντας τὸ κέντρο τῆς πόλης, κατέστρεψε τὴν πολὺ πλούσια βιβλιοθήκη τοῦ Π. Παπαγεωργίου. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι πὼς δὲν σώζεται ὀλοκληρωμένη σειρά ἐφημερίδων τῆς Θεσσαλονίκης.

καν έξω από τὰ σύνορα τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Σμύρνη ἢ ἡ Ἀλεξάνδρεια, τὰ ὁποῖα θὰ ἄξιζε κάποτε νὰ ἀναλυθοῦν διεξοδικά, καὶ ποῦ μὲ συντομία ἐδῶ θὰ ἀναφερθοῦν:

α. Ἡ ἔντονη ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα μέσα ἀπὸ συλλόγους, ποὺ ἔχουν συνήθως τὶς ἴδιες ὀνομασίες σ' ὅλες τὶς πόλεις, καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα σχολεῖα εἶναι οἱ φορεῖς διακίνησης τῶν ιδεῶν.

β. Ἡ ἐκπαίδευση, ὁ τύπος καὶ ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα βρίσκονται κάτω ἀπὸ διαρκὴ λογοκρισίαν καὶ καταπίεση, ἔτσι ποῦ δὲν μποροῦν πάντα νὰ παίζουν τὸ ρόλο τους.

γ. Ἡ πληροφόρηση γύρω ἀπὸ τὰ πνευματικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐρχεται ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ κέντρο καὶ τὴν Εὐρώπη, καὶ

δ. Τὸ δημιουργικὸ ἔργο τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων βρίσκεται ἀλληλένδοτο μὲ τὸν πόθο γιὰ ἀπελευθέρωση.

Πρέπει ἀκόμη νὰ τονισθεῖ πῶς ὁ πνευματικὸς βίος, ποῦ τὶς περισσότερες φορὲς ὀριοθετεῖ τὴ μετέπειτα ἐξέλιξη, γιὰ τὴ Θεσσαλονικὴ εἰδικὰ παρουσιάζει ἰδιαιτερότητες. Τὰ αἷτια τοῦ γεγονότος πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὸ ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ ἦταν ἡ μόνη πόλη ποὺ εἶχε τὴν τύχη νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἐνῶ στὶς ὑπόλοιπες πόλεις ποὺ ἀναφέρθηκαν συμβαίνει τὸ ἀντίστροφο. Εἶναι οἱ ἑλληνικοὶ τοὺς πληθυσμοὶ ποὺ ἐγκαταστάθηκαν μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, οἱ ὁποῖοι μπόλιασαν μὲ τὶς συνήθειές τους, τὴν πνευματικὴν τους δράση καὶ τὶς καινούριες τοὺς ιδέες τὸ ντόπιο στοιχεῖο. Ἀπὸ τὸν καινούριο αὐτὸν ἄνεμο δὲν ξέφυγε ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ ἀκριβῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρεται ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ χώρου. Ἡ ἐγκατάσταση τῶν πληθυσμῶν ὑπῆρξε πολὺ ἔντονη, θετικὴ καὶ σ' αὐτὴ ὀφείλεται, ὥς ἕνα βαθμὸ, ἡ ὥθηση τῆς πνευματικῆς δημιουργίας ποὺ θὰ φανεῖ ἀργότερα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν διεθνιστικὸ χαρακτῆρα τῆς πόλης ποὺ προϋπήρχε¹.

Τέλος, ἡ παρούσα μελέτη δὲν ἀποτελεῖ ἔρευνα ἀποκλειστικὰ βιβλιογραφικὴ. Ἀντίθετα, προχωρεῖ σὲ σχολιασμούς, παρέχοντας στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν τὴ δημιουργίαν τῶν δύο ἐκδόσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντιτύπων ποὺ παρουσιάζονται. Ὁ χαρακτῆρας αὐτὸς προτιμήθηκε, γιὰ τὴν πιστεύουμε πῶς τὰ παρουσιάζόμενα στοιχεῖα μποροῦν νὰ σταθοῦν χρήσιμα σ' ὅσους θελήσουν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴ σύνταξη βιβλιογραφίας τῶν ἐκδόσεων τῆς Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. Τη λ. Ἀ λ α β ἔ ρ α, Διηγηματογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, ἔκδ. Κωνσταντινίδη, 10 κ.έ., ἐπίσης 30, σημ. 35. Α. Ε. Β α κ α λ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 316 π.Χ. - 1983, Θεσσαλονίκη 1983, 381. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ. βλ. 316 κ.έ.

1

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΗΤΟΙ ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ, ΕΝΝΟΙΑΣ, ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΛΕΞΕΩΝ, ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ΟΡΙΣΜΟΥ, ΑΝΤΙΘΕΤΩΝ, ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΩΝ, ΕΚΛΕΚΤΩΝ ΤΕΜΑΧΙΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ: ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΙΔΕΩΝ, ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΣΚΗΣΕΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΕΤΑ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΤΕΥΧΟΣ Β' ΥΠΟ Ι. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ 'Αποφοίτου τής Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς ΚΑΙ ΝΙΚΟΛ. ΛΑΝΑΡΑ 'Αποφοίτου τοῦ Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης. 'Αδεία τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ 'Υπουργείου τῆς Παιδείας ὑπ' ἀριθ. 356 καὶ ἡμερομ. 5 Τζεμάξη-οὐλ-ἐββέλ 314 καὶ 30 Σεπτεμβρίου 312. ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ν. ΧΡΙΣΤΟΜΑΝΟΥ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ. ΤΥΠΟΙΣ Ν. ΧΡΙΣΤΟΜΑΝΟΥ 'Οδὸς Φραγκομαχαλᾶ ἀριθ. 12. Πλησίον τῆς Αὐτοκρατορικῆς 'Οθωμ. Τραπεζῆς 1897.

21,5×14,5 ἐκ. σ. 1-104— (κολοβὸ ἀντίτυπο) (εἰκ. 1).

Στῇ σ. 3 ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΤΕΥΧΟΣ Β'. Στῆς σ. 5-10 [Γυμνάσματα] 'Αριθμητικά, σ. 10-22 'Αντωνυμίες, σ. 23-88 Ρήματα, σ. 89-104 Λεξιλόγιον τῶν ἀγνώστων λέξεων. Τὸ λεξιλόγιο συνέχιζε μεῖς ἄλλες ὁκτὼ σελίδες ὥσπου νὰ συμπληρωθεῖ τὸ δεκαεξασέλιδο.

'Εξώφυλλο ἀπὸ κοινὸ ροζ χαρτί, πανομοιότυπο μετὰ τὴ σελίδα τίτλου ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δήλωση-ᾄδεια τῆς ἐκδόσεως: 'Αδεία τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ... Σεπτεμβρίου 312 πού ἀναγράφεται στὰ παλαιοτουρκικὰ (εἰκ. 2).

Στὸ βέρσο τῆς σελίδας τίτλου, δήλωση γνησιότητος τοῦ ἀντιτύπου καὶ τυπωμένη ὀβὰλ σφραγίδα τοῦ βιβλιοπώλη, ἐκδότης καὶ τυπογράφου Α. Χριστομάνου.

Βιβλιοθήκη 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν: III-110-116.

'Ο συγγραφέας 'Ι. Καλογερόπουλος, ψευδώνυμο τοῦ 'Ιωάννη Κούσκουρα, ἦταν δάσκαλος ἀπὸ τὸ Βογατσικό. 'Εκτὸς ἀπὸ τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα ἦταν ὁ ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τῶν ἐφημερίδων 'Αλήθεια καὶ Νέα 'Αλήθεια¹. 'Ο Α. Λαναρᾶς, πού συνεργάζεται στὴν ἐκδοσὴ μετὰ τὸν 'Ι. Κούσκουρα, ἐμφανίζεται σὲ ἀρκετὲς ἐκδόσεις τῆς ἐποχῆς².

Τέλος τὸ τυπογραφεῖο Α. Χριστομάνου φέρεται νὰ λειτουργεῖ σὲ δύο περιόδους 1894-1899 καὶ 1909-1911³.

1. Ν. Χριστιανόπουλου, 'Ελληνικὲς ἐκδόσεις στὴ Θεσσαλονίκη (1850-1912) πρώτη καταγραφή, «Διαγώνιος» τεύχ. 6 (1980) 285-309, ἐγγ. 114 κ.έ. Γιὰ τὸν 'Ι. Κούσκουρα βλ. ἐπίσης 'Ι. Μ. Πήτου, 'Η προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, «Λεύκωμα τῆς Βορείου 'Ελλάδος Γεωργίας Στ. Νενέ», τ. 'Ι, 'Αθήναι 1936, 36 κ.έ. Χρίστου Ε. Λαμπρινοῦ, 'Ο 'Ελληνικὸς τύπος στὴ Θεσσαλονίκη, 'Αρχὲς καὶ ἐξέλιξις, «Μακεδονία-Θεσσαλονίκη. Ἀφιέρωμα τεσσαράκονταετηρίδος Ε.Μ.Σ.», Θεσσαλονίκη 1980, 390 κ.έ. Θ. Μ. Μάλη, 'Ο ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐλληνικὸς τύπος, «'Ημερολόγιον τοῦ Αἰγαίου» 2 (1906) 303-305.

2. Ν. Χριστιανόπουλου, ὁ.π., ἐγγρ. 114 κ.έ.

3. Ν. Χριστιανόπουλου, ὁ.π., 308.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ

ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Η ΤΟΥΤ

ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ,
ΕΝΝΟΙΑΣ, ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΛΕΞΕΩΝ, ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ΟΡΙΣΜΟΥ,
ΑΝΤΙΘΕΤΩΝ, ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΩΝ, ΕΚΛΕΚΤΩΝ ΤΕΜΑΧΙΩΝ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ, ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΙΔΕΩΝ,
ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΣΚΗΣΕΩΝ
ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΜΕΤΑ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ Β

ΥΠΟ

Ι. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΝΙΚΟΛ. ΛΑΝΑΡΑ
Ἀποστόλου τῆς Μ. τοῦ Γένους Ἀποστόλου τοῦ Διδασκαλείου
Σχολῆς. Θεσσαλονίκης.

Ἀδείξ. τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Υπουργείου τῆς Παιδείας
ὑπ' ἀριθ. 356 καὶ ἡμερομ. 5 Τριμῆς-οὐλ-ἰδδὲλ 314
καὶ 30 Σεπτεμβρίου 312.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ν. ΧΡΙΣΤΟΜΑΝΟΥ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ

ΤΥΠΟΙΣ Ν. ΧΡΙΣΤΟΜΑΝΟΥ

Ὅδοι Φραγκομαχαλῆ ἀριθ. 42. Πλησίον τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ὁδοῦ, Τραπεζῆς

1897

Εἰκ. 1. Ἡ σελίδα τίτλων τῶν «Γραμματικῶν Γυμνασμάτων».

معارف نظارت جلیله سنک ۳۵۶ نومرو لی و ۵ جاذی الاول ۱۴۰۰
 سنه ۱۳۱۲ تاریخلو رخصتنامه سیه سلا نکهه حریتو مانو مطبعه سنده
 طبع اولنشددر

Εἰκ. 2. Ἡ ἄδεια τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, στὰ παλαιοτουρκικὰ
 γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου.

2

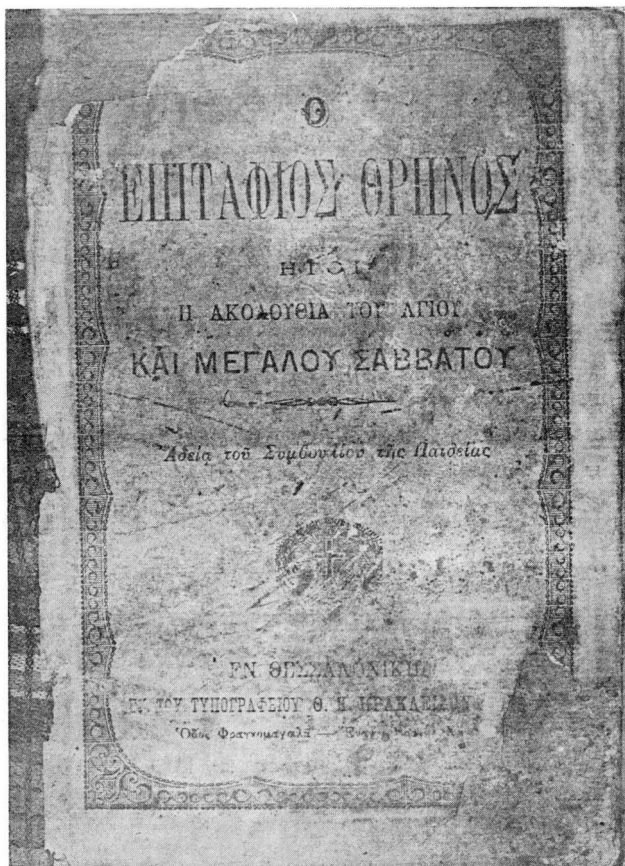
Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ ΗΤΟΙ Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΒ-
 ΒΑΤΟΥ. Ἀδεία τοῦ Συμβουλίου τῆς Παιδείας [τυπογρ. κόσμημα] ΕΝ ΘΕΣ-
 ΣΑΛΟΝΙΚῃ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Θ. Κ. ΗΡΑΚΛΕΪΔΟΥ ΚΑΙ [ΣΙΑ] Ὁδὸς
 Φραγκομαχαλᾶ — Ἐναντι [Βοσνάκ] Χάνι.

17 × 12 ἐκ. σ. 3-30—(κολοβὸ ἀντίτυπο) (εἰκ. 3).

Τὸ ἀντίτυπο σὲ προχωρημένη φθορά, ποὺ δυσκολεύει τὸν προσδιορι-
 σμὸ τῆς ἔκτασης τοῦ βιβλίου. Ἐξώφυλλα ἀπὸ κοινὸ χαρτὶ χρώματος ἀνοι-
 χτοῦ πράσινου, ἐμπειρικὰ ἐπικολλημένα σὲ χαρτόνι. Στὸ πίσω ἐξώφυλλο
 ἐπιζωγραφισμένος σταυρός, ποὺ δυσκολεύει τὴν ἀνάγνωση τοῦ σημαντι-
 κοῦ καταλόγου *Νεοφανῶν Ἐκδόσεων Βιβλίων* (εἰκ. 4).

Μέσα ἀπὸ τὴν ταπειναία χειρόγραφη ἀναγραφή ἀπὸ μενεξελιά μελά-
 νη: *Τετράδιον τῆς Ἀντιγραφῆς τοῦ Μαθητοῦ Δημητρίου Θ. Σήρης* [sic]. *Ἐν*
Μελένικῳ τῇ 22ῃ Ὀκτωβρίου 1901 (Δ.Θ.Σ.). Τὸ βιβλίον προέρχεται ἀπὸ
 τὴν οἰκογένεια τῆς μητέρας μου. Ὁ Δ. Θ. Σήρης ἦταν ἀδελφὸς τοῦ παπποῦ
 μου Κωνσταντίνου Θ. Σίρη. Καὶ οἱ δύο εἶχαν γεννηθεῖ καὶ ζοῦσαν στὸ Με-
 λένικο, ὅπου δημιούργησαν τὶς οἰκογένειές τους μέχρι τὸ 1913, ὅποτε, μὲ
 τὴν ὀριοθέτηση τῶν συνόρων καὶ τὸν ὀριστικὸ ἐπιδικασμὸ τοῦ Μελένικου
 στὴ Βουλγαρία, κατέβηκαν ἀρχικὰ στὸ Σιδηρόκαστρο καὶ ἀργότερα στὰ
 Σέρρας.

Ὁ Δ. Θ. Σήρης ἦταν κουρέας, ἂν καὶ φύση καλλιτεχνική, γιατί παράλ-
 ληλα ἦταν ζωγράφος καὶ ἔπαιζε βιολί. Πέθανε νέος στὸ Σιδηρόκαστρο στὰ
 1928. Τὸν ἴδιο δρόμον ἀκολούθησε καὶ τὸ βιβλίον ποὺ περιγράφουμε—κατέ-
 ληξε στὰ Σέρρας, ἀπ' ὅπου ἔφτασε στὰ χέρια μου στὰ 1977. Ἦταν ἓνα βι-
 βλίον ποὺ πέρασε ἀπ' ὅλα τὰ χέρια τῆς οἰκογένειας κάθε Μεγάλου Σάββατο—
 γι αὐτὸ καὶ ἡ προχωρημένη του φθορά. Οἱ φθορὲς στὸ ἐξώφυλλο δυσκολεύ-
 ουν τὴν ἀνάγνωση τῆς διεύθυνσης τοῦ τυπογραφείου. Ἡ συμπλήρωση τῆς
 λέξης *Βοσνάκ* ἔγινε μετὰ ἀπὸ σχετικὴ τοπογραφικὴ ἐρευνα. Τὸ τυπογραφεῖο
 βρισκόταν στὴ σημερινὴ ὁδὸ Φράγκων τῆς συνοικίας Φραγκομαχαλᾶ ἢ
 Malta καὶ Cedit ἔναντι *Βοσνάκ* Χάνι, δηλ. στὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο ἀνά-
 μεσα στὶς ὁδοὺς Λέοντος Σοφοῦ καὶ Ὁρφανίδου, δυτικὰ τῆς παλιᾶς Ὁθω-

Εἰκ. 3. Ἐξώφυλλο τοῦ «Ἐπιτάφιον Θρήνου».

Εικ. 4. Ὁ κατάλογος Νεοφανῶν ἐκδόσεων βιβλίων.

μανικής Τράπεζας¹.

Τò τυπογραφείο Θ. Ήρακλείδη φέρεται νά λειτουργεῖ στή χρονική περίοδο 1890-1920².

Τò πιό σημαντικό δμως στοιχείο πού παρέχει ἡ παρουσιαζόμενη ἔκδοση εἶναι ὁ κατάλογος *Νεοφανῶν Ἐκδόσεων Βιβλίων* τοῦ τυπογραφείου Θ. Ήρακλείδη, ὁ ὁποῖος συμπληρώνει τίς μέχρι τώρα δημοσιευμένες βιβλιογραφίες τῶν ἐκδόσεων Θεσσαλονίκης. Μερικές βιβλιογραφοῦνται ἀπό τόν Ν. Χριστιανόπουλο, χωρίς ὥστόσο νά μποροῦν νά ταυτισθοῦν ἀπόλυτα, γιατί στήν περίπτωσή μας ἀναγράφονται εἴτε συγκεντρωτικά ὅταν πρόκειται γιά βιβλία ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου πού τυπώνονταν σέ τεύχη, εἴτε ἀφοροῦν ἐπανεκδόσεις ἢ ἀναγράφονται συντμημένα.

Μιά σύγκριση τοῦ Καταλόγου τῶν *Νεοφανῶν Ἐκδόσεων* μέ τή βιβλιογραφία τοῦ Ν. Χριστιανόπουλου καί τόν Κατάλογο τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης τοῦ Ν. Δελιαλῆ μᾶς δείχνει πῶς τρεῖς ἐκδόσεις τοῦ καταλόγου ταυτίζονται ἀπόλυτα ἢ μέ ἄρκετή πιστότητα, ἔξι ὁμοιάζουν καί ἴσως θά πρέπει νά εἶναι οἱ ἴδιες καί ἔξι παρουσιάζονται γιά πρώτη φορά. Αὐτές οἱ ἔξι ἀθησαύριστες—ἄν καί λανθάνουν πρὸς τό παρόν—μποροῦν νά συμπληρώσουν μαζί μέ τίς δύο παρουσιαζόμενες τή βιβλιογραφία τῶν ἐκδόσεων Θεσσαλονίκης.

Τέλος, ἡ χρονολογία ἔκδοσης τοῦ *Ἐπιτάφιου Θρήνου...* δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀκριβής—ὥστόσο δέν μπορεῖ νά εἶναι παρὰ μετά τό 1890 καί πρὶν τό 1896³.

ΝΕΟΦΑΝΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ [ΒΙΒΛΙΩΝ]⁴

[1]

Ἀστερίου Γ. Στερεοῦ, —[Ἀριστοτέλους] Βαλσά[μου] καί Βασιλείου

1. Βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ η, Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, 1430-1912, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1983, 175 καί χάρτης σ. 173. Στήν ἴδια περιοχὴ βρίσκουμε τὰ γραφεῖα καί τὸ τυπογραφεῖο τῆς ἐφημερίδας «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης», «Ἐντὸς Βοσνᾶκ Χάν», ὅπως ἀναγράφει.

2. Ν. Χ ρ ι σ τ ι α ν ὀ π ο υ λ ο υ, δ.π., 308· βλ. ἐπίσης «Πανελλήνιο Ὁδηγὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρίας διαφημίσεων», Ἀθῆναι 1915, 1014.

3. Γιά τὸ κατώτερο χρονολογικὸ ὄριο βλ. Ν. Χ ρ ι σ τ ι α ν ὀ π ο υ λ ο υ, δ.π., 308. Γιά τὸ ἀνώτερο βλ. στὸν Κατάλογο νεοφανῶν ἐκδόσεων βιβλίων ἐγγρ. II. Ἡ ἔκδοση αὐτῆ, σύμφωνα μέ τόν Ν. Δελιαλῆ (Δ. 45), ἔχει ἐπανεκδοθεῖ (;) καί στήν Κωνσταντινούπολη στὰ 1896.

4. Στὰ σχόλια κάθε μιᾶς ἔκδοσης χρησιμοποιοῦνται οἱ πιό κάτω βραχυγραφίες: Χ.=Ν. Χ ρ ι σ τ ι α ν ὀ π ο υ λ ο υ, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στῆ Θεσσαλονίκη, δ.π. Ἀριθμὸς μετὰ τὸ γράμμα Χ παραπέμπει στὸν ἀριθμὸ ἐγγραφῆς. Δ.=Ν. Π. Δ ε λ ι α λ ῆ, Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Μέρους Δεύτερον, Ἐν Θεσσαλονίκη 1964 Ἀριθμὸς μετὰ τὸ γράμμα Δ. παραπέμπει στὸν ἀριθμὸ ἐγγραφῆς.

Μάν[ου], Ἀλφαβητάριον καὶ Σειρά [ἀναγνω]σμάτων διὰ τὰς τάξεις Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ', τῶν ἀστικῶν σχολείων καὶ παρθεναγωγείων μετ' εἰκόνων ἐπὶ τῇ βάσ[ει] τῆς Πραγματογνωσίας καὶ [χρ]ορογραφίας καὶ ἐκλογῇ ἠθικῶν διηγημάτων καὶ πιημάτων (sic) κατὰ τὸ σύστημα τῶν ἐν Γερμανίᾳ διδακτικῶν βιβλίων.

Ὅμοιάζει με τὴν ἐγγρ. X. 104

—Δ. 1385.

[2]

Δημητρίου Τραγανοῦ,—Φυσικὴ [Π]ειραματικὴ μετὰ πλλῶν (sic) εἰκόνων, εἰς τεύχη δ' πρὸς χρῆσιν τῶν ἀστικῶν [σχολ]είων καὶ [παρ]θεναγωγείων.

Γενικὴ ἀναγγελία τῶν τεσσάρων τευχῶν τοῦ βιβλίου.

Ὅμοιάζει με τὴν ἐγγρ. X. 88, 96.

Ἡ X. 88 ἀφορᾷ τὸ τεύχ. Α', ἐνθ' ἡ X. 96 τὸ τεύχ. Β'.

—Δ. 2255

[3]

Γεωργίου Στιβαροῦ,—Φυσικὴ [Ἰστ]ορία μετὰ [πο]λλῶν εἰκόνων, εἰς τεύχη τέσσαρα πρὸς χρῆσιν τῶν ἀστικῶν [σχολ]είων καὶ [παρ]θεναγωγείων.

Γενικὴ ἀναγγελία ὅλων τῶν τευχῶν.

Ὅμοιάζει με τὴν ἐγγρ. X. 95, 98, 105.

—Δ. 2183.

[4]

Θεολόγου Τσακμάκη,—Ἀλφα[βη]τάριον μικρὸν καὶ μέγα καὶ Ἀναγνωσμάτιον διὰ τὰς τάξεις Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ', μετ' εἰκόνων πρὸς χρῆσιν τῶν ἀστικῶν σχολείων καὶ παρθ[εναγ]ωγείων.

Ὅμοιάζει με τὴν ἐγγρ. X. 87, 89, 90.

[5]

Κωνσταντίνου Κοσμᾶ,—Ἀριθ[μητι]κὴ—Μεθ[οδι]κὴ σειρά ἀριθμητικῶν προβλημάτων ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν Ἀστικῶν σχολείων καὶ παρθεναγωγείων εἰς τεύχη τέσσαρα μετὰ [παρα]ρτήμ[ατος] πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκόντων.

Γενικὴ ἀναγγελία ὅλων τῶν τευχῶν.

Ταυτίζεται με τὴν ἐγγρ. X. 93.

[6]

Π. Σωκρατείδου, —'Εγχειρί[διον] Γεωγραφ[ίας] εἰς τρία τεύχη ἑκδοσις δευτέρα.

Γενικὴ ἀναγγελία ὅλων τῶν τευχῶν.

Ταυτίζεται μὲ τις ἔγγρ. X. 116, 117, 118.

Στὴ X. 185, 6η ἔκδ., σὲ διαφορετικὸ τυπογραφεῖο.

—Δ. 2218.

[7]

Κωνσταντίνου Ζιώγα, —Παιδικὴ βιβλιοθήκη (ἦτοι ἀναγνωσματάρια), συντεταγμένη κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς χρῆσιν τῶν ἀστικῶν σχολείων καὶ παρθεναγωγείων εἰς τεύχη τέσσαρα, διὰ τὰς τάξεις Α', Β', [Γ', Δ'].

Ἀθησαύριστο.

[8]

Κωνσταντίνου Καλούση, —[Βιογραφ]ικὴ ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος πρὸς χρῆσιν τῶν ἀστικῶν σχολείων καὶ π[αρθεναγωγείων] μετ' εἰκόνων.

Γενικὴ ἀναγγελία ὅλων τῶν τευχῶν.

Ταυτίζεται μὲ τις ἔγγρ. X. 85, 86, 87, 102.

—Δ. 958.

[9]

Γεωργίου Παπαγεωργίου, —[Γραμ]ματικὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς περιόδους, ὧν ἡ [...] [Συντ]ακτικὸν διὰ τὴν ΣΤ' τάξιν τοῦ ἀστικοῦ σχολείου.

Ὁμοιάζει μὲ τις ἔγγρ. X. 71, 72 ὡς ἑκδοσις τοῦ τυπ. Ν. Βαγλαμαλῆ. Ἡ ἑκδ. Θ. Ἡρακλείδῃ θὰ πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερη.

—Δ. 1781.

[10]

Γ. Β. Ἰωαννίδου, —Μέθοδος Γαλλικὴ [...] ὡμένη εἰδ[...] διὰ τὴν α' Γυμνασιακὴν τάξιν τῶν τε ἀρρένων καὶ θηλέων.

Ἀθησαύριστο. Ὁ Γ. Β. Ἰωαννίδης συναντᾶται ὡς συγγραφέας στὴν ἔγγρ. X. 107.

[11]

Π. Δαραβίγκα,—Γεωγραφία εἰς τεύχη δ' ἑκδ. Β'.

Ἄθησαύριστο. Ὁ Π. Δαραβίγκας δὲν συναντᾶται ὡς συγγραφέας στὴ βιβλιογραφία Χριστιανόπουλου. Ἡ ἑκδ. Δ. 495 εἶναι ἑκδοσὴ Κωνσταντινούπολης, 1896. Τοῦ Θ. Ἡρακλεΐδη ἴσως εἶναι προγενέστερη.

[12]

Ἰωαν. Β. Ἰωαννίδου,—[Ἀπάν]θισμα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πρὸς χρῆσιν ἀνωτ[έρων] [...] σχολῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Ἄθησαύριστο. Βλ. ἑκδ. [10].

[13]

Χαρισίου Πούλιου,—Ἀλφαβητάριον καὶ ἐγκυκλοπαιδεῖα εἰς τεύχη τέσσαρα [πρὸς] χρῆσιν τῶν ἀστικῶν σχολείων καὶ παρθεναγωγείων.

Ὁμοιάζει χωρὶς νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ἑγγρ. Χ. 78, ἑκδ. τοῦ τυπ. «Μακεδονία». Ἡ ἑκδ. Θ. Ἡρακλεΐδη, ἂν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο βιβλίον, πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερη.

Γιὰ ἄλλα βιβλία τοῦ Χ. Πούλιου βλ. Δ. 1081 κ.έ.

[14]

[.....] Δρίτσου,—Νεωτάτη Γεωγραφία εἰς τεύχη δύο συντεταγμένη διὰ τὴν ἀν[.....] [. . .]νθετικὴν μέθοδον πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολ. καὶ παρθεναγωγ[είων].

Ἄθησαύριστο. Ὁ συγγραφέας... Δρίτσος δὲν συναντᾶται στὴ βιβλιογραφία Χριστιανόπουλου.

[15]

[.....],—Ἱερὰ ἱστορία εἰς τεύχη [.....] μετὰ προσευχῶν, ῥητῶν καὶ τροπα[ρίων].

Μὲ τὸν τίτλον μόνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναζητηθεῖ.

Καὶ οἱ δύο ἐκδόσεις, ποὺ παρουσιάσαμε, ἀναφέρονται μὲ τὸν τρόπον τοῦ στοὺς ἑμμεσοὺς τῶν ἐκπαιδευτικῶν συγγραμμάτων. Ἡ πρώτη ἄμεσα, ἡ δευτέρα ἔμμεσα ἐξαιτίας τοῦ καταλόγου Νεοφανῶν ἐκδόσεων. Αὐτὸ μᾶς ἀναγκάζει νὰ τονίσουμε πὼς τόσο ἡ ἐκπαιδευτικὴ ὅσο καὶ ἡ γενικότερα ἐκδοτικὴ ἢ πολιτιστικὴ δραστηριότητα εἶναι τὸ σημεῖον ἀναφορᾶς ποὺ χαρακτηρίζει τὰ χρόνια ποὺ ἐξετάζουμε, ἂν θελήσουμε νὰ ἀπο-

δείξουμε τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νὰ διαπιστώσουμε τίς ἐξελίξεις ποὺ συμβαίνουν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώ-
να¹.

Ἡ ἀλληλένδετη σχέση τυπογραφείων, ἐκπαίδευσης καὶ πνευματικῆς ζωῆς στὴ Θεσσαλονίκη φαίνεται καθαρά ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν ἐκδόσεων ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα ποὺ ἐμφανίζονται, καὶ ἡ δραστηριότητα τῶν τυπογραφείων εἶναι ἡ καλύτερη ἀπόδειξη τῶν ἀναγκῶν ποὺ ἔπρεπε νὰ καλύψουν.

Ὅλα αὐτὰ χωρὶς νὰ ἀντιπαρερχόμαστε τὸ πλέγμα τῶν ἱστορικῶν ἐξε-
λίξεων τῆς ἐποχῆς, γιατί ἡ κοινότητα τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ ἀντιπαλαί-
σει τίς ἀλλεπάλληλες κρίσεις ποὺ δροῦν ἀνασταλτικὰ στὴν πνευματικὴ
ἐξέλιξη. Καὶ μέσα ἀπὸ τὸ ἀνακύλισμα τῆς ἱστορίας εἶναι ποὺ διαπιστώ-
νουμε πὼς ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητη. Τὰ
σκαμπανεβάσματα ἡρεμίας-ἄγχους καὶ εὐφορίας-καταπίεσης διαμορφώνουν
τὴν ψυχροσύνθεση τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, ὥστε τὸ ἀγωνιστι-
κὸ τους φρόνημα νὰ διατηρεῖται ἀμείωτο, ἔτσι ποὺ νὰ ἐντείνουν τίς προ-
σπάθειές τους στὴν ἐπερχόμενη ἔνοπλη φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα
γὰ τὴν ἀπελευθέρωση.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ

1. Σ. τ. Παπαδόπουλου, Ἑκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἑλ-
ληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας, Ε.Μ.Σ., Θεσ-
σαλονίκη 1970, 11. Γιά τὴν ἐκπαίδευση στὴ Θεσσαλονίκη βλ. 97 κ.έ. Γιά τὰ τυπογραφεῖα
καὶ τὴ συμβολή τους βλ. 109-110.

SUMMARY

Kostas N. Plastiras, Two Publications in Thessaloniki during the Ottoman Domination.

The following article presents and examines two publications that appeared in Thessaloniki during the Ottoman domination. The first Greek printing establishment was founded in Thessaloniki in 1850. Through the publishing activity that ensued one can research the educational, social and literary activity of the time and contribute to the understanding of Greek cultural life in Thessaloniki. The publications presented here, have not been catalogued in the bibliographies published to date. The first of the two publications presented herewith which appeared in 1897 is of educational content; a copy of it belongs to the Library of the Society of Macedonian Studies.

The second publication, a copy of which belongs to the author of this article, is undated and contains a Service for Saturday before Easter. The most significant aspect of this publication is a list it contains of the publications of the printer Th. Herakleidis. In this list one can locate six publications never previously mentioned.